

Enni Munukka

KENELLE KATOT KUULUVAT?

Ullakkoasumisen muuttunut status

Kandidaatintyö
Rakennetun ympäristön tiedekunta
Iida Kalakoski
Olli-Paavo Koponen
Huhtikuu 2020

TIIVISTELMÄ

Enni Munukka: Kenelle katot kuuluvat?
-ullakkoasumisen muuttunut status

Kandidaatintyö
Tampereen yliopisto
Arkkitehtuuri, TkK
Huhtikuu 2020

Täydennysrakentaminen ja kaupunkirakenteen tiivistyminen ovat ajankohtaisia aiheita 2020-luvun Tampereella. Kattorakentaminen on ympäristöystävällinen täydennysrakentamismuoto, joka hyödyntää valmista kaupunki-infrastruktuuria ja auttaa taloudellisesti vanhan rakennuksen korjaamisessa. Kattoasumisen ideologia ja motiivit ovat kuitenkin muuttuneet viimeisen sadan vuoden aikana merkittävästi. Kolmiosaisessa tutkimuksessa käsitellään kattoasumisen muutosta historian, kaupunkikuvallisuuden ja sosiaalisen käyttäytymisen näkökulmista.

Ilmiön johtaneita syitä ja seurauksia tutkittaessa selvisi, että yhteiskunnalliset tapahtumat kuten kaupungistuminen, sodat ja taloudellinen tilanne ovat vahvasti ohjanneet kattorakentamista. Osaltaan kattorakentamisen on mahdollistanut rakennustekniikan kehitys. Kattoasuminen ilmiönä pohjautuu 1800-luvulla Keski-Euroopan suurissa kaupungeissa alkaneeseen ullakkoasumiseen.

Suurin ideologinen muutos kattoasumisessa tapahtui 1980-luvulla. Alun perin kattoasuminen vastasi vähävaraisten asuntopulaan, sittemmin kattoasuminen on muuttunut vastaamaan varakkaiden elämäntapaan. Tutkimuksessa selvisi, että Tampereen nuori rakennuskanta on ainutlaatuinen pohja kattorakentamiselle. Näin ollen kaupungin identiteettiä on mahdollista vahvistaa hyödyntämällä kattorakentamisen potentiaalia. Toistaiseksi kattorakentamisessa on ollut haasteena toteuttaa tasa-arvoista asuntopolitiikkaa.

Tutkimuksessa käytiin läpi kattoasumisen muutoksia kaupunkikuvallisesta näkökulmasta. Esi-merkkinä käytettiin Sulkavalan talon kattorakentamiskohdetta. Kohdetta tutkiessa havaittiin, että sijainnilla on merkittävä vaikutus kattorakentamisen kaupunkikuvallisuuteen. Kattoasumisen ja -rakentamisen näkyminen kaupunkikuvassa on muuttunut 2000-luvun taitteessa erottuvammaksi verrattuna 1800-luvun lopun kattoasumiseen. Myös julkisivujen käsittely on muuttunut rakennustaiteellisesti, jolloin uuden ja vanhan rakennuksen osan vuoropuhelu, on yhä selkeämmin esillä. 2000-luvun alun hyvä taloudellinen tilanne ja tiivistyvä kaupunkirakenne näkyvät mielenkiintoisena kerrostumana Tampereen keskustan katoilla.

Kattoasuminen on muuttunut myös sosiaalisesta näkökulmasta. Kattoasumiseen liittyvää sosiaalista käyttäytymistä tutkittiin Hämeenpuisto 33 esimerkkikohteen avulla. Tutkimuksessa havaittiin, että sosiaalinen eriytyminen näkyy rakennetussa ympäristössä ja kattorakentaminen on yksi sen ilmentymisen tapa. Kattoasumisessa asumiskulttuurin muutos näkyy vahvasti ja erityistä on, että kaupunkiasumisen tavoitteet ovat laajentuneet vastaamaan lähes esikaupunkielämää. Tutkimuksessa selvisi myös, että ihmisten sosiaalinen asema on vaikuttanut siihen, missä kerroksessa eri sosiaalisen asemaan kuuluvat ihmiset ovat eri aikoina asuneet.

Avainsanat: kattorakentaminen, kattoasuminen, ullakkorakentaminen, korotusrakentaminen.

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

ABSTRACT

Enni Munukka: To whom do the roofs belong?
-The changed status of attic living”

Bachelor's thesis
Tampere University
Architecture
April 2020

Key words: rooftop housing, rooftop living, attic housing, elevation of building.

The originality of this thesis has been checked using the Turnitin OriginalityCheck service.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	1
1.1 Työn rajaus ja käsitteiden määritelmät	2
1.2 Esimerkkikohteiden valinta	3
2. KATTOASUMINEN ILMIÖNÄ	4
2.1 Kattorakentamiseen johtaneet syyt ja ilmiön synty	4
2.2 Kattoasumisen kehitys Tampereella	5
2.3 Kattoasumisen ideologinen käännekohta	7
3. KATTOASUMINEN KAUPUNKIKUVASSA – CASE SULKAVALAN TALO	9
3.1 Sijainnin merkitys kattorakentamisessa	9
3.2 Kattoasumisen näkyminen muuttuvassa kaupunkikuvassa	11
3.3 Uuden ja vanhan vuoropuhelu julkisivussa	14
4. KATTOASUMISEN SOSIAALINEN STATUS – CASE HÄMEENPUISTO 33	16
4.1 Etuoikeutettua täydennysrakentamista	16
4.2 Kattoasunto inspiraation lähteenä	17
4.3 Eriarvoiset ihmisryhmät kerroksittain	19
5. PÄÄTELMÄT	21
LÄHTEET	23

1. JOHDANTO

Tampere on yksi Suomen harvoista kasvukeskuksista 2020-luvulla. Uusien asuntojen tarve on suuri, ja niin uudis- kuin täydennysrakentamista on keskusta-alueella paljon. Tampereen ydinkeskusta on muodoltaan kapea, kahden järven rajaama kannas, mikä aiheuttaa haasteita keskusta-alueen kasvamiselle maista. Yhtenä ratkaisuna lisääntyneeseen asuntotarpeeseen on ollut ylöspäin rakentaminen. 2000-luvulla tehdaskaupungin siluetti on muuttunut merkittävästi, ja korkea rakentaminen on jättänyt kaupunkikuvassa erottuneet piiput alisteisiksi. Samaan aikaan kattorakentaminen valmista kaupunki-infrastruktuuria hyödyntämällä on yleistynyt, ja Tampereelle on rakentunut uusi asumisen kerrostuma.

Suomalainen kattomaisema on yleisesti luonteeltaan vähäeleinen, rauhallinen ja lähes monotoninen. *Ullakkorakentamisselvityksestä* käy ilmi, että yli puolet Tampereen keskusta-alueen katoista ovat tasakattoisia (Arkkitehtistudio M&Y 2013, s. 43). Näin ollen Tampere on erinomainen kohde kattorakentamisen kehitykselle.

Kattoasuminen 2020-luvun Tampereella on jatkumoa 1800-luvulla Keski-Euroopassa esiintyneelle ullakkoasumiselle. Ajassa kattoasumisen motiivit ja ideologinen tarkoitus ovat kuitenkin muuttuneet lähes päinvastaisiksi. Tässä työssä syvennytään kattorakentamiseen ilmiönä Tampereen keskustassa. Tutkielmassa pohditaan kattoasumiseen liittyviä kaupunkikuvallisia ja sosiaalisia ristiriitoja, ja niihin liittyviä ideologisia kysymyksiä kahden Tampereen keskustassa sijaitsevan esimerkkikohteen avulla.

Aiemmin kaupunkikuvallisesti piilossa pysynyt ullakkorakentaminen on muuttunut kerrostuneeksi kattorakentamiseksi, joka on näkyvä osa Tampereen muuttunutta kaupunkikuvaa. Kattorakentamista voidaan kaupunkikuvallisesti toteuttaa eri ratkaisumalleilla, jonka valinnassa sijainnilla ja ympäristöllä on erityinen merkitys. Kattoasumisen näkymiseen vaikuttaviin piirteisiin ja tekijöihin syvennytään kolmannessa käsittelyluvussa.

Sosiaalisesta näkökulmasta kattoasumisessa on alusta alkaen esiintynyt ihmisten jakautumista eri kerroksiin sosiaalisen asemansa mukaan. Suurin muutos koskee kattoja asuttaneita ihmisryhmiä. Alun perin ullakkotiloja asuttivat asuntopulan takia vähävaraiset, mutta 2000-luvulla kattoasunnot on luokiteltu lähes poikkeuksetta hyvätuloisten arvoasunnoiksi. Tämän tutkielman viimeisessä luvussa syvennytään kattorakentamiseen

eksklusiivisena täydennysrakentamisena, ja kattoasuntojen vastaamista epätasa-arvoisesti kasvavan kaupungin asuntotarpeeseen.

1.1 Työn rajaus ja käsitteiden määritelmät

Kattorakentaminen tapahtuu rakennuksen ullakolla. Suomessa ullakotilan synty ajoitetaan aikaisintaan 1500-luvulle, jolloin savupiipulliset uunit tulivat ensimmäisiin taloihin. Toisin kuin aiemmin, lämmitettävä tila pyrittiin nyt minimoimaan. Tätä ennen eläminen korkeassa yhtenäisessä tilassa oli mahdollista, kun savu nousi huoneen yläosaan. (Tomminen 1990, s. 14) Yläpohja pienensi huoneen tilavuutta ja erotti näin ullakotilan saateelta suojaavasta vesikatosta. Vaikka ullakon synty on verrattain uusi keksintö, tilojen rakentaminen päällekkäin ja korotusrakentaminen ilmiönä oli nähtävissä jo antiikin Roomassa (Arkkitehtistudio M&Y 2013, s. 7). Ullakotilat olivat eristämättömiä, pimeitä ja vetoisia tiloja, eikä niitä oltu suunniteltu asuin- tai varastokäyttöön, vaan vesikaton rakenteiden kannatukseen ja tuuletukseen (Tomminen 1990, s.12). Ullakotilojen hyötykäyttö on ollut seurausta asukkaiden tarvejohtoisesta käyttäytymisestä.

Ullakkorakentaminen on tässä työssä määritelty Arkkitehtistudio M&Y:n vuonna 2013 Tampereen kaupungille laatiman *Ullakkorakentamisselvitys Tampereen keskusta-alueella* -lähteen avulla. Selvityksessä täydennysrakentaminen on jaettu kolmeen osaan: ullakkorakentamiseen, katto- ja korotusrakentamiseen sekä purkavaan täydennysrakentamiseen.

Tässä työssä käsitteellä *ullakkorakentaminen* tarkoitetaan yläpohjan ja vesikaton välissä tapahtuvaa muutostyötä, kun räystäslinjaan, kattokulmaan tai mihinkään muuhun rakennuksen kaupunkikuvassa näkyvään osaan ei tehdä muutoksia. *Korotusrakentamisesta* on kyse, kun rakennuksen kerroslukua, räystäskorkeutta tai vesikaton muotoa selkeästi muutetaan. Kun rakennuksen päälle rakennetaan yksi tai kaksi lisäkerrosta, kyse on *kattorakentamisesta*. *Purkava täydennysrakentaminen* tarkoittaa vanhan rakennuksen purkamista, jonka jälkeen tilalle rakennetaan tehokkaampi uudisrakennus. Tässä työssä purkava täydennysrakentaminen on rajattu käsittelyalueen ulkopuolelle.

Katoilla asumisen analysoimiseen käytetään kaikkiin eri kattoasumismuotoihin viittaavia termejä kattorakentaminen ja kattoasuminen. Käsitteiden yhtenäistäminen perustuu Tampereen keskustan rakennuskannan nuoruuteen, jonka seurauksena puhdasta ullakkorakentamista on Tampereella vähän.

Työ käsittelee kattorakentamisen kehitystä Tampereen ydinkeskustassa. Kattorakentamisen historia pohjautuu Keski-Eurooppalaisiin tiheästi asutettuihin suuriin kaupunkeihin, jossa ullakkoasuminen alkoi 1700-luvun lopulla nopean kaupungistumisen myötä.

1.2 Esimerkkikohteiden valinta

Kaupunkikuvaan liittyviä kysymyksiä tutkittaessa esimerkkinä käytetään Tampereen Amurissa sijaitsevaa Sulkavalan taloa, osoitteessa Pirkankatu 16. Kohteessa on keväällä 2020 valmistunut kattorakentamiskohde. Valitsin kohteen sen merkityksellisen sijainnin ja kerrostalon rakennustaiteellisen arvon takia. Kohteen toteutuksessa yhdistyy historiaan viittaava perinteinen julkisivussa korostumaton ullakkorakentaminen sekä tuore ajatus yksilöllisistä asunnoista.

Kohteeseen on rakennettu kahdeksan uutta asuntoa, joissa jokaisessa on lisätilaa antava parvi. Kattorakentamisen yhteydessä kerrostalon molempien portaiden hissit ja rakennuksen vesikatto on uudistettu. Asunnot valmistuivat maaliskuussa 2020. (Aki Hyrkönen Oy 2020) Kohteessa kattoa on korotettu asuntojen tilaratkaisujen onnistumisen takaamiseksi ja näin ollen se on tämän tutkimustyön määrittelemien termien mukaisesti kattorakentamista.

Kattoasumiseen liittyvää sosiaalista käyttäytymistä ja sen muuttumista tutkitaan Hämeenpuisto 33 kohteen avulla. Valitsin esimerkkikohteeksi Hämeenpuisto 33:n sen erityisen luonteen takia. Kohteen kaupunkikuvallinen ratkaisu on pientalomainen, ja korotus poikkeaa selkeästi ympäröivästä kattomaailmasta toisin kuin Sulkavalan talon kohde.

Asunto Oy Puistohäme on Jaakko Tähtisen vuonna 1955 suunnittelema asuin- ja liikerakennus. Kohde sijoittuu Hämeenpuiston ja Hallituskadun kulmaan. Hämeenpuisto 33 sijainti on alueena määritelty valtakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi (A-Insinöörit Suunnittelu Oy 2012, s. 7). Hankkeen tavoitteena on muuttaa osa rakennuksen ullakosta yhden perheen asunnoksi sekä rakentaa kattoterassi asunnon päälle (Pirkanmaan maakuntamuseo, 2019). Hämeenpuisto 33 kohteen pitkä suunnittelu ja lupaprosessi on edennyt rakennuslupavaiheeseen hyväksytysti, mutta sen rakentamista ei ole aloitettu vielä keväällä 2020. Pirkankatu 16 ja Hämeenpuisto 33 kattorakentamiskohteiden lähtökohtina on molemmissa ollut täydennysrakentaminen ja taloudellinen hyöty taloyhtiön korjausrakentamista ajatellen.

2. KATTOASUMINEN ILMIÖNÄ

Tässä luvussa syvennyttään kattoasumiseen ilmiönä, ja käydään läpi kattorakentamiseen johtaneita syitä. Kattoasuminen pohjautuu kattorakentamisen historiaan, joka alkoi 1700-luvulla. Ilmiön kehittymistä Tampereen keskustassa tutkitaan suhteessa Keski-Euroopan suurten kaupunkien kattorakentamisen kehittymiseen ja ajan yhteiskunnallisiin tapahtumiin. Lopuksi selvitetään 1980-luvulla kattoasumisen ideologiseen murrokseen johtaneet syyt ja seuraukset.

2.1 Kattorakentamiseen johtaneet syyt ja ilmiön synty

Täydennysrakentamiseen ja ullakkotilojen käyttöönottoon johtaneita syitä ovat kaupungistuminen, väestön vaurastuminen, rakennustekniikan kehittyminen sekä toimintojen ja palveluiden kasvu (Arkkitehtistudio M&Y 2013, s. 7). Edellä mainitun kehityksen lieveilmiöitä ovat asuntopula ja sosiaalinen segregatio eli ihmisten eriytyminen sosiaalisen aseman mukaan. Syyt kattorakentamiseen ovat pysyneet lähtökohtaisesti samoina ajan kuluessa.

Teollinen vallankumous Euroopassa 1700-luvun lopulla aloitti kaupunkien kehityksen siihen muotoon, missä ne vielä 2000-luvulla tunnetaan. Tommisen (1990, s. 12) mukaan tiheästi asutuissa Keski-Euroopan kaupungeissa, joissa kaupungistuminen tapahtui nopeasti, ullakko- ja kellariasuminen olivat tavanomaista uusissakin rakennuksissa. Valtaosa Euroopan kaupungeista kärsi tuolloin asuntopulasta, joten ihmisillä ei ollut varaa jättää rakennuksissa olevaa tyhjää tilaa käyttämättä. (Tomminen 1990, s.12)

Ullakkotilojen käyttöönotto heti rakennuksen valmistumisen jälkeen poikkeaa Suomessa tunnetusta kattorakentamisesta. Toisin kuin Keski-Euroopassa, Suomessa ullakkotilat otettiin vanhoissa rakennuksissa asuinkäyttöön vasta, kun asuinkerrosten tilat olivat käyneet ahtaiksi tai liian kalliiksi asua, ei heti rakennuksen valmistuttua (Arkkitehtistudio M&Y 2013, s. 7).

Kaupunkirakenteen kerrostumat heijastavat aikansa asumiskulttuuria ja yhteiskunnallisia tapahtumia. Taloudelliset nousu- ja laskukaudet muokkaavat vahvasti ympäristön rakentumista ja muutokset näkyvät osaltaan myös kattorakentamisessa. Rakennetun ympäristön kehitystä tutkimalla voidaankin selvittää ihmisten asumistottumuksia ja kulttuurissa tapahtuneita muutoksia ajassa.

2.2 Kattoasumisen kehitys Tampereella

Suomessa kaupungistuminen ja kaupunkien kehittyminen ovat olleet hitaampia prosesseja Keski-Euroopan suuriin kaupunkeihin verrattuna. Neuvosen (2006, s. 6–7) mukaan rakennustekninen kehitys on Suomessa Helsinki-johtoisesti levinnyt suurimpiin kaupunkeihin, kuten Tampereelle ja Turkuun. Yleisesti voidaan todeta, että Suomen kaupungit ovat kerrostalovoittoisia, ja rakennuskanta on hyvin nuorta verrattuna keskieurooppalaisiin kaupunkeihin. (Neuvonen 2006, s. 6–7)

Keski-Euroopassa kaupungistuminen oli edennyt pitkälle jo 1770-luvulla. Samaan aikaan Tampereen ydinkeskusta alue koostui vasta kolmesta Tammerkosken kartanon talon tiluksesta (Jaakola 1998, s. 10). Tampereella ensimmäiset kivistä rakennetut monikerroksiset asuin- ja liiketalot rakennettiin 1800-luvun lopulla (Neuvonen 2006, s. 12). Rakentaminen ja kaupungin kehittyminen yhdeksi Suomen suurimmaksi kaupungiksi oli kuitenkin nopeaa hyvän taloudellisen tilanteen ansiota (A-Insinöörit Suunnittelu Oy 2012, s. 51). Näin ollen kattoasuminen ilmiönä on Suomessa ja Tampereella tuoreempi kuin Keski-Euroopassa.

Suomessa 1800-luvun lopulla kattoasuminen poikkesi keskieurooppalaisesta tavasta ilmasto- ja rakennusteknisistä syistä. Tomminsen (1990, s. 13, 15) mukaan Suomessa ullakkotilojen rakentamisessa korostui niiden rakentaminen ensisijaisesti vesikaton kantavien rakenteiden tilaksi. Aasukkaat ovat kuitenkin pitkään käyttäneet ullakkotiloja yhteisinä apu- ja varastotiloina omatoimisesti. Asuminen ullakoilla oli Suomessa alkuun vähäistä myös siksi, että kylmät talvet tekivät eristämättömistä ullakkotiloista asuinkelvottomia. Vuodenajasta riippuen ullakoilla saattoi kuitenkin olla kesähuoneita asuntojen jatkeena. (Tomminen 1990, s. 13, 15)

Sisällissodan jälkeen, Tampereen kaupungin 1900-luvun alun nopea kehitys hidastui. Yhteiskunnan epävakaa tilanne ja asuntopula lisäsivät kattorakentamista myös Suomessa, ja rakennustekniikan kehittyminen mahdollisti kesähuoneiden ja ullakkovarastojen muuttamisen ympärivuotuisiksi asunnoiksi.

Kyse oli puhtaasta ullakkorakentamista, sillä ennen 1920-lukua rakennettujen kerrostalojen ullakot soveltuivat erinomaisesti muutettavaksi asuinkäyttöön. 1900-luvun alun rakennuksissa yläpohjan ja vesikaton väliin jäi runsaasti tilaa jyrkän kattokulman ansiosta. (Neuvonen 2006, s. 40–46) Ullakkoasuminen muistutti keskieurooppalaista tapaa täyttää jokainen tyhjä tila rakennuksesta asuinkäyttöön.

Toisen maailmansodan jälkeen jälleenrakentamisen aikakaudella Tampereella siirryttiin rakentamisessa nopeasti modernistiseen tyyliin. Kehitys tarkoitti matalia kattokulmia ja lisääntyneitä tasakattoja sekä näin ollen pienempiä ullakkotiloja.

Vuosina 1918–1953 Tampereen kaupunginarkkitehtinä toimi Bertel Strömmer. Strömmer toteutti Tampereelle klassismin mukaisia kohteita kuten Hotelli Tammer 1928. Loppuvaiheessa Strömmer siirtyi kuitenkin suunnittelemaan funktionalismin oppien mukaan, esimerkkinä Huberin talo 1950. (A-Insinöörit Suunnittelu Oy, 2012 s. 52) Tämän seurauksena Tampereella on puhdasta ullakkorakentamista suhteellisen vähän verrattuna Keski-Euroopan kaupunkeihin.

Tampereen uudisrakentaminen 1950-luvun jälkeen oli historiakielteistä ja painottui lähiörakentamiseen. Nousukaudella kaupungeissa purettiin useita vanhoja rakennuksia ja niiden tilalle rakennettiin uusia tehokkaita kerrostalokortteleita betonielementtitekniikalla. Jaakolan (1998, s. 14) mukaan Tampereen kaupunkirakenne alkoi voimakkaasti muuttua 1940- ja 1950-luvuilla. Purkuintoa Tampereella kuvaa se, että vuonna 1950 kaupungissa oli vuoteen 1919 mennessä rakennettuja rakennuksia yhteensä 3259 kappaletta, mutta vuonna 1994 niiden määrä oli enää 892. (Jaakola 1998, s. 14)

Rakennustekniikan kehittyminen näkyy selkeästi Tampereen kaupunkirakenteessa, jossa punatiilinen teollisuusrakentaminen ja 1960-luvulla alkanut betonielementtirakentaminen ovat luontevasti sekoittuneet. Uusi rakennustekniikka muutti Tampereen keskustassa monet vanhat puukaupunkialueet, kuten Amurin ja Tammelan, sekä useita nykyisen ydinkeskusta-alueen kortteleita elementtikerrostaloalueiksi (Jaakola 1998, s. 19).

Pian sen jälkeen, kun elementtirakentaminen yleistyi, kaupunkilaiset kyseenalaistivat vanhojen rakennusten purkutoimenpiteet ja vastareaktionä arvostus vanhoja rakennuksia kohtaan kasvoi. Suhtautuminen vanhaan rakennuskantaan on jatkuvasti muuttunut myönteisemmäksi (Jaakola 1994, s. 10). Ajatus rakennusten säilyttämisestä lisäsi korjaus- ja kattorakentamista. Ensimmäisen kerran kattorakentaminen yleistyi 1980-luvun taloudellisella nousukaudella ja samalla esiin nousivat ihannoivat ajatukset kattoasumisen ja vanhojen rakennusten tarjoamista mahdollisuuksista.

Ympäristöministeriö myönsi Helsingille ullakkorakentamiseen poikkeusluvan vuonna 1987. Poikkeusluvan tarkoituksena oli tehdä kattorakentamisesta helpompaa ja sitä kautta houkuttelevampaa. (Arkkitehtistudio M&Y 2013, s. 17) Pääkaupungin innoittamana 1900-luvun loppupuolella ullakoiden käyttöönotto asumiseen yleistyi myös Tampereella.

Kattorakentaminen on Tampereella edelleen Keski-Euroopan kaupunkeihin verrattuna vähäistä, vaikka sen suosio onkin kasvussa. Maltillista kehitystä Tampereella selittää osaltaan 1990-luvun lama, joka hidasti rakentamista hetkellisesti. Taloudellinen tilanne parani kuitenkin nopeasti 2000-luvun alussa ja kaupungin kasvu vakiintui, jolloin myös

täydennysrakentamisen suosio lähti uudelleen nousuun. Tampereen kaupunkikuvallisuuden ja muuttuneen siluetin kannalta kattorakentamisen asema on Tampereella vaikiintunut ja korkearakentaminen on lisääntynyt huomattavasti 2010-luvulla kaupungin tiivistymisen myötä.

2.3 Kattoasumisen ideologinen käännekohta

Muutos kattoasumisen ideologiassa ja kattorakentamisen lähtökohdissa kulminoitui 1980-luvulla. Kuten Keski-Euroopan kaupungeissa myös Tampereella kattoasumisen kehitys lähti uusien asuntojen tarpeesta, mutta muutos kattoasumisen motiiveissa tapahtui nopeasti.

Valmiin kaupunki-infran hyödyntäminen ja uusien asuntojen rakentaminen tyhjiin ullakotiloihin nähtiin erityisesti kannattavana taloudellisesta näkökulmasta. Johtoajatus oli, että asuntojen ja rakennusoikeuden myymisestä saaduilla rahoilla pystyttiin rahoittamaan vanhan rakennuksen korjaaminen ja yhteisten tilojen elävöittäminen (Arkkitehtistudio M&Y 2013, s. 8).

Kattorakentamista esiteltiin taloyhtiöille erilaisin keinoin. Ensimmäinen virallisesti ullakkorakentamista koskeva näyttely Helsingissä järjestettiin 1984 (Tomminen, 1990 s. 9). Näyttelyn tarkoituksena oli markkinoida ullakkorakentamisen mahdollisuuksia ja rohkaista taloyhtiöitä prosessin aloittamiseen.

Kattorakentamisen täsmennetyille markkinoinnille oli tarvetta, sillä kattoasuntojen rakentaminen uudistuotantoa vastaavalla laadulla oli kallista ja kattoasuntojen neliöhinnat nousivat korkeiksi. Kattoasuminen ei enää vastannut vähävaraisten asuntopulaan, kuten se oli alun perin 1800-luvulla vastannut. Syitä asuntojen arvon nousulle on monia ja kattorakentamisessa oli useita lisäkustannuksia uudisrakentamiseen nähden. Yksi niistä oli taloudellinen nousukausi, joka nosti kiinteistöjen arvoa (Arkkitehtistudio M&Y, 2013 s. 8). Kattorakentaminen vaati myös erityisen huolellista suunnittelua koko rakennusprosessin ajan ja rakennusvaiheessa muutokset olivat yleisiä. Erityisesti työmaa-aikainen rakentaminen oli elementtirakentamiseen verrattuna kallista, sillä se oli käsityövaltaista ja hidasta. (Tomminen, 1990 s. 36)

Osaltaan voimassa ollut asemakaava tuki kattorakentamista Tampereella. *Ullakkorakentamisselvityksessä* (2013, s. 19) käy ilmi, että voimassa olleessa asemakaavassa valmis rakennuskanta täytti lähes poikkeuksetta koko tontin rakennusoikeuden. Täydennysrakentamista ei siis ollut yhtä helppo toteuttaa, kuin mitä se oli ollut 1900-luvun alkupuolella. (Arkkitehtistudio M&Y, 2013 s. 19) Lisärakentaminen ullakotiloissa mahdollisti uusien asuntojen rakentamisen ilman että asemakaavaan tarvitsi hakea muutosta.

Yksi merkittävä kattorakentamisen muutokseen vaikuttanut tekijä oli kattoasumiseen liittyvän ajatusmallin muutos. Täydennysrakentamisessa tiiviimmän ja tehokkaamman ympäristön ohella nähtiin arvoa myös kaupungin elävöittämisessä ja asumisen laadun yksilöitymisessä (Arkkitehtistudio M&Y, 2013 s. 8). Ullakkotilojen rakenteiden aiheuttamat monimuotoiset asuntopohjat, kalliit neliöhinnat ja luonnonvalon puute onnistuttiin hyvän markkinoinnin avulla kääntämään asuntojen eduksi. Mielenkiintoiset tilaratkaisut ja yksilölliset asunnot koettiin lisäarvona.

Kattoasumista ihannoiva trendi heijastui Tampereelle myös maailmalta. Esimerkkejä kattopintojen aktivoinnista oli nähtävillä Keski-Euroopassa, jossa hulppeat kattoterassit ja uima-altaat nostattivat kattoasumisen mielikuvaa. Uusi kattoasuminen mahdollisti myös esikaupunkimaisen elämäntyylin ydinkeskustassa, johon kuuluvat yksityisyys, oma piha ja erilaiset harrastamisen mahdollisuudet. Kattoasumisen myötä tämä oli mahdollista myös ydinkeskustassa. Ajatukset kattoasumisen mahdollisuuksista olivat tuoreita ja toivat kaivattuja vaihtoehtoja lähiörakentamisessa totutulle yksipuoliselle asuntorakentamiselle.

3. KATTOASUMINEN KAUPUNKIKUVASSA – CASE SULKAVALAN TALO

Kattorakentaminen vahvistaa kaupungin identiteettiä ja luo kerrostuman kaupunkikuvaan. Kattorakentamiskohteen sijainnilla ja sijoittumisella ympäröivään kaupunkirakenteeseen on merkittäviä vaikutuksia kohteen arkkitehtonisissa ratkaisuissa. Kattorakentamisen näkyminen kaupunkikuvassa onkin muuttunut merkittävästi 1800-luvun piilossa pysyvistä ullakkorakentamisesta. Kokonaisuutena kattorakentamisessa on rakennustaiteellisesti paljon huomioitavia piirteitä ja tässä luvussa syvennytään näihin tekijöihin Sulkavalan talon kattorakentamiskohteen avulla.

3.1 Sijainnin merkitys kattorakentamisessa

Sulkavalan talon kattorakentamiskohteessa kaupunkikuvallisia ja rakennustaiteellisia ratkaisuja on voimakkaasti ohjannut rakennuksen merkityksellinen sijainti ja arkkitehtoniset arvot. Sulkavalan talolla on määritetty olevan sosiaali- ja rakennushistoriallisia arvoja sekä ympäristön maisemakokonaisuuden kannalta olevia tärkeitä piirteitä.

Amuri, jossa Sulkavalan talo sijaitsee, on alueena merkityksellinen osa Tampereen kaupungin asuinhistoriaa ja kulttuuria. Niin kutsutun V-kaupunginosan historia alkoi teollisuuden työväen asuntotarpeesta, jolloin tehtaat rakennuttivat asuintaloja työntekijöilleen ja heidän perheilleen. (Lyyra-Seppänen 2016 s. 4, 5) Veljeslinnan kortteli, johon Sulkavalan talo kuuluu, on osa Sepänkadun umpikorttelit -nimistä arvoaluetta (A-Insinöörit Suunnittelu Oy, 2012 s. 84). *Ullakkorakentamisselvityksessä* (2013, s. 51) käy ilmi, että myös Pirkankatu omana alueena on määritelty kaupunkikuvallisesti merkittäväksi alueeksi. Näihin erityispiirteisiin pohjautuen katutilan tarkastelussa on selvityksen mukaan pyrittävä yhtenäisyyteen ja aluetta eheyttävien kokonaisuuksien suunnitteluun. (Arkkitehtistudio M&Y 2013, s. 51)

Alue on kaupunkikuvallisesti vahvasti kerrostunut (kuva 1). Kuten luvussa 2.2 todettiin, Amuri oli yksi Tampereen kaupunginosista, joissa ruutukaavaa noudattanut puukortteli-alue muuttui 1900-luvun loppupuolella aikana elementtikerrostaloalueeksi. Tulevaisuudessa alueelle on jälleen odotettavissa muutoksia. Vuonna 2018 alueelle järjestettiin arkkitehtuurikilpailu, jonka tavoitteena oli etsiä ratkaisuja tiiviimpään kaupunkirakenteeseen. Tampereella näkyvän kattorakentamistrendin myötä korottaminen on luonnollinen jatkumo myös Amurin identiteetin kehittymiselle kaupunginosana.

Kuva 1. Amurin kaupunkirakenne. Kuvassa näkyvä kerrostunut kaupunkikuvallinen luonne on tärkeä osa alueen identiteettiä. Katukuvassa on selkeästi nähtävissä eri aikakausien rakennustaiteellisia piirteitä.

Sulkavalan talo kuuluu Veljeslinnan umpikortteliin, joka on Tamperelaisittain harvinainen suurkortteli. Bertel Strömmer suunnitteli klassismin tyylille tyypillisen umpikorttelin vuonna 1921 toimiessaan kaupunginarkkitehtinä. Kokonaisuus on säilyttänyt kaupunkikuvallisesti klassistisen muurimaisen umpikorttelin luonteen, vaikka se täydentyi valmiiksi vasta 1950 -luvulla jälleenrakennuskauden tyylillä ja materiaaleilla.

Kokonaisuuden suunnittelusta on vuosien 1928-1953 aikana vastannut aikansa keskeisimmät arkkitehdit. Korttelin ensimmäisen rakennuksen Sulkavalan talon on suunnitellut E. A. Liuha. E.A. Liuhan ja Bertel Strömmerin lisäksi korttelin suunnittelusta on vastannut muun muassa Jaakko Tähtinen. (Lyyra-Seppänen 2016, s. 13, 36) Vuonna 2020 valmistuneiden asuntojen ja kattorakentamisen pääsuunnittelijana on toiminut Ekman arkkitehdit Oy. (Aki Hyrkkönen Oy 2020)

Kortteli on rakentunut lähes kolmenkymmenen vuoden aikana. Kokonaisuus on valmiiksi yhdistelmä toisistaan poikkeavia rakennustaiteellisia tyylejä ennen korotusrakentamista. Voidaan siis todeta, että kuten alueellisesti myös korttelin tasolla vanha rakenne kestää hyvin uusia kerrostumia.

Muurimainen umpikortteli sisältää kaiken kaikkiaan seitsemän tonttia (Lyyra-Seppänen 2016, s. 36). Yksi kaupunkikuvallinen haaste Sulkavalan talon kohteessa onkin ollut kaupunkirakenteellisen kokonaisuuden muuttaminen siten, että vain yhtä sen seitsemästä

tontista on korotettu. Naapurirakennusten päädyt ovat kiinni toisissaan, joten uuden ja vanhan rakennuksen liittymän suunnittelu on ollut erityisessä roolissa. Sulkavalan talon rakennuksen harjalinja on korotuksen myötä nostettu samaan linjaan naapurirakennusten kanssa. Ratkaisun ansiosta kattorakentaminen täydentää korttelin muurimaista luonnetta.

Kuten todettu, kohteella on merkittävä rooli Tampereen asumishistorian kannalta. Tontin elementit ja niiden muutostyöt osoittavat Sulkavalan talon olevan muuntautumiskykyinen asuinrakennus. Asuinkerrostalon yhteydessä on yksikerroksinen pihakansirakennus ja pienempi erillinen varastorakennus. Tampereen museoiden ja pirkanmaalaisten paikallismuseoiden yhteisessä tietopalvelu Siirissä (2020) todetaan piharakennuksilla olevan kulttuurihistoriallisia arvoja. Tehdastyöläisten asuinrakennuksen kivijalassa toimi ensin autohalli ja pienteollisuusyhtiöitä. Vuonna 2006 tiloihin remontoitiin tilat päiväkodille. Pihakannella on määritetty olevan rakennusperinteisiä, teollisuushistoriallisia ja maisemakokonaisuudellisia arvoja. Lisäksi sisäpihalla oleva varastorakennus kertoo ennen toista maailmansotaa rakennettujen kerrostalojen aputilojen tarpeesta. (Pirkanmaan maakuntamuseo 2020)

Uudet kattoasunnot ovat siis jatkumo Sulkavalan talon kehityksessä asuinkerrostalona, joka vastaa aikansa tarpeisiin. Asumisen kannalta rakennuksen sijainti on edelleen keskustan työpaikkoihin nähden erinomainen, ja uudet kattoasunnot vastaavat asuntojen lisääntyneeseen kysyntään.

Sulkavalan talon kattorakentamista on tässä umpikorttelimiljöössä tarkasteltu sijainti ja koko kortteli konteksti huomioiden. Lopputulos on alueen useat erityispiirteet ja arvot huomioiva täydennysrakentamisen kohde, jonka sijainti ja historia korostuvat kohteen arkkitehtonisissa ratkaisuissa.

3.2 Kattoasumisen näkyminen muuttuvassa kaupunkikuvassa

Tampereen kaupunkikuva on jatkuvassa muutoksessa. Tehdaskaupunkina Tampereen kaupunkikuvaa ovat perinteisesti määrittäneet tehtaiden piiput, jotka nousivat tasakorkeiden punatiilisten tehdasrakennusten lomasta. Kaupunkikuvaa on sittemmin muokannut 1960-luvun harmaa betonirakentaminen. Vähitellen 2010-luvulle tultaessa Tampereen siluetti on elävöitynyt korkean rakentamisen ja lisääntyneen kattorakentamisen myötä.

Sulkavalan talon ympäristölleen alisteinen kattorakentaminen sisältää piirteitä alkuperäisestä vähäeleisestä ullakkorakentamisesta. Uudet asunnot ovat kuitenkin näkyvä osa

katukuvaa, ja kattorakentaminen tuo kaupunkikuvaan kerrostuman. Kohde kuvastaa Tampereen kaupungin kehittymistä ja kasvua 2020-luvulla.

Luvussa 3.1 käytiin läpi Sulkavalan talon erityisen sijainnin merkitys kohteen kaupunkikuvallisiin ratkaisuihin vaikuttavana tekijänä. Korotuksessa vanhan rakennuksen linjoja on jatkettu ja korotus sopeutuu tyyliltään vanhan rakennuksen arkkitehtuuriin. Kattorakentamisessa muita kaupunkikuvallisia ratkaisuja on esimerkiksi puhdas ullakkorakentaminen, jossa suurempi aukotus sijoittuu sisäpihanpuolelle. Kolmas ratkaisumalli on korostaa kattorakentamista parasiittimaisesti eli luoda täysin uusi kerrostuma ympäröivään korttelirakenteeseen.

Tampereen kattorakentaminen on tyyliltään verrattain maltillista, ja ero kokeilevaan kattorakentamisarkkitehtuuriin Euroopassa on merkittävä. Tampereella kattorakentamista ohjaa kaupunki. Sopeutuvaa kattorakentamista selittääkin osaltaan kaupunkisuunnittelun vahva perinne yhtenäisyyden ihanteesta. Ensimmäisen asemakaavan voimaantuloista lähtien 1930-luvulla kaupunkeja on suunniteltu kokonaisvaltaisina kaupunkitaideteoksina, missä yhtenäisyys oli korkein arvo (Nikula 1981, s. 133: Arkkitehtistudio M&Y 2013, s. 16 mukaan). Ensimmäisten asemakaavojen vaikutus heijastuu edelleen Tampereen kaupunkikuvassa, vaikka nykyään kaupunkisuunnittelu on monimuotoisempaa.

Tampereella kattorakentamisen asemakaava muutokset käsitellään usein tapauskohtaisesti (Arkkitehtistudio M&Y 2013, s. 18). Näin on toimittu myös Sulkavalan talon kohdalla, jossa kohteen erityinen luonne on näkynyt vahvasti koko suunnitteluprosessin ajan. Kulttuurihistorialliset selvitykset on otettu tarkastelun lähtökohdiksi, ja rakennusluvan hyväksyminen on vaatinut tarkkaa suunnittelua kulttuuriympäristöön sovittamisessa ja arkkitehtuuriltaan korkeatasoisen lopputuloksen toteuttamisessa (Pirkanmaan Maakuntamuseo 2018). Tampereen kattomaisema voisikin olla hyvin toisenlainen, mikäli suunnittelijoilla olisi aina mahdollisuus toteuttaa kaupungin kattoja oman taiteellisen visionsa mukaan.

Kattoasuminen näkyy kaupunkikuvassa hyvin eri tavalla kuin ennen, sillä alun perin ullakkoasuminen oli tarkoituksellisesti katseilta piilossa. Kattoasumisen kerrostuneisuus kaupunkikuvassa on tullut ajankohtaiseksi vasta 1980-luvun jälkeen, kun kattoasumisen ideologinen murros lisäsi vanhaan rakennukseen tehtäviä muutoksia sen sijaan, että asunto rakennettiin olemassa olevan rakennuksen vesikaton alle.

Kaupunkikuvassa näkyvään kattoasumiseen ja kohteen arkkitehtonisiin ratkaisuihin vaikuttaa myös se, onko kattoa ylipäänsä mahdollista nähdä katukuvassa. Kattojen näkymiseen liittyy monia mitoitettavia tekijöitä, kuten rakennuksen korkeus, kattokulman jyrk-

kyys ja katseluetaisyys (Arkkitehtistudio M&Y 2013, s. 46). Katsoessa kaupunkia korkeammalta esimerkiksi asuntojen ikkunoista on mahdollista huomata, kuinka tärkeä osa kaupungin identiteettiä kattomaisema on.

Sulkavalan talon katto on nähtävillä monesta eri suunnasta, mikä tukee kohteessa valittuja arkkitehtonisia ratkaisuja. Pirkankatu, jonka varrella Veljeslinnan kortteli sijaitsee, on yksi Tampereen pääväylistä. Tampereen keskustaa lähestyessä lännestä Sulkavalan talo on tärkeä näkymäpääte. Idästä katsoessa Sulkavalan talo on niin ikään näkyvällä paikalla, sillä se sijoittuu Heinäpuistoa vastapäätä ja avautuu viistosti Pyynikintorille. Pirkankadun korotuksessa näkyvän sijainnin asettamaan haasteeseen on vastattu monistamalla uudelle katolle vanhan katon jyrkkälinjainen muoto. Kaupunkikuvallisesti ratkaisu on varma, kun pyrkimyksenä on ollut sopeutua ympäristöön.

Kerrostalot, jotka on rakennettu 1900-luvun alussa, ovat potentiaalisia kattorakentamiskohteita. Kerrostaloille oli tyypillistä korkea harjakatto, joka mahdollisti asuintilojen rakentamisen vesikaton sisällä. Tampereella näitä kohteita on kaupunkirakenteessa vähän ja tyypillisesti niiden ullakkotilat ovat jo muutettu asuinkäyttöön. Esimerkkinä tästä on asuinrakennus Tuulensuu, jonka ullakko otettiin asuinkäyttöön jo vuonna 1992. (Arkkitehtistudio M&Y 2013, s. 18)

Sulkavalan talon kohdalla mielenkiintoista onkin se, kuinka Tampereella lähes poikkeuksellisen jyrkkäkattoisen kerrostalon lisärakentamisen potentiaalia ei ollut hyödynnetty vielä 2000-luvulle tultaessa. 1928 rakennetun Sulkavalan talon ullakkotila olisi mahdollistanut niin sanotusti perinteisen ullakkorakentamisen, mutta kohteessa asunnoista on haluttu vielä erityisempiä ullakkotilaa korottamalla. Korotuksen ja jyrkänkattokulman ansiosta jokaisessa asunnossa on parvi, ja lisätilaa on lähes kahden kerroksen verran.

Kattorakentamiskorotus Sulkavalan talossa muistuttaa kaupunkikuvallisesti tyyliään jopa perinteistä korotusrakentamista, jota Tampereella on esiintynyt jo pitkään. Esimerkiksi Tammerontalo osoitteessa Hämeenkatu 18 rakentui ensin yksikerroksiseksi vuonna 1907, jonka jälkeen sitä korotettiin vuosina 1909 ja 1926 (Arkkitehtistudio MY 2013 s. 20). 1900-luvulla korotus jatkoi tyypillisesti vanhaa julkisivua sellaisenaan, ja vanha rakennus määräiti arkkitehtoniset ratkaisut uuden osan ollessa vanhalle rakennukselle alisteinen. Luvussa 4 käsiteltävä kohde Hämeenpuisto 33 edustaa ratkaisultaan ympäristöstään erottuvaa kattorakentamista ja on Tampereen mittakaavassa jopa parasiittimäinen.

3.3 Uuden ja vanhan vuoropuhelu julkisivussa

Sulkavan talon uusien kattoasuntojen julkisivu jatkaa vanhan rakennuksen tyyliä ja aukotuksen ryhtiä. Ratkaisu ei ole tavanomainen 2000-luvun kattorakentamisessa, mutta täydentää kohteen kaupunkikuvallista kokonaisuutta.

Kattorakentamisessa valittu kaupunkikuvallinen ratkaisu heijastuu rakennustaiteellisesti myös julkisivussa. Pirkankatu 16 kohteen rakennuslupaa käsittelevässä Pirkanmaan maakuntamuseon (2018) raportissa on mielenkiintoinen huomio Sulkavalan talon julkisivun säilytettävistä piirteistä ja niiden toteutumisesta. Korotus oli kehoitettu erottamaan vanhan rakennuksen julkisivusta voimakkaalla sisäänvedolla ja korostamaan olemassa olevia koriste- ja torniaiheita. (Pirkanmaan maakunta museo 2018) Suunnitelmaa ei kehoituksesta huolimatta täysin muutettu ja rakennus toteutettiin jatkamalla korotus lähes samaan linjaan vanhan julkisivun kanssa. Liittyminen naapurirakennuksiin on toteutettu siten, että harjakaton ja julkisivujen vaakalinjat kohtaavat.

Kuva 2. Pirkankatu 16, Sulkavalan talo. Kuvassa kattorakentamiskohde Pirkankadulla, jossa kattoasunnot ovat osa muurimaista korttelikonaisuutta. Ympäristönsä sopeutuva korotus viittaa mittasuhteiltaan ja julkisivumateriaaleiltaan vanhaan rakennukseen.

Kattoasuntojen kerrostuma on selkeästi havaittavissa julkisivusta, vaikka sitä ei ole erityisesti korostettu voimakkaalla sisäänvedolla (kuva 2). Kattoasuntojen julkisivun vaaleankellertävä sävy erottuu selkeästi vanhan rakennuksen kellertävästä julkisivurapauksesta. Vanhan räystäslinjan kohdalla on alkuperäiseen räystäslinjaan viittaava pieni

sisäänvedetty pellitys. Rappauksen sävyero ja sauma ovat näkyvä viittaus kerrostuksesta.

Kuten todettu, Sulkavalan talon kattoasuntojen ikkunat jatkavat vanhan rakennuksen ikkunajaon rytmiä. Ratkaisu ei ole täysin tyypillinen sillä uudistuotannossa ja kattorakentamisessa on 2000-luvulla totuttu näkemään erikokoisia ja vaihtelevasti rytmitettyjä ikkunoita. 2000-luvun tyyli poikkeaa 1920-luvun arkkitehtuurista, jota Sulkavan talo edustaa. 1900-luvun alun aikakauden asuinkerrostaloissa ikkunat olivat tyypillisesti samankokoisia ja -jakoisia, ja ikkunat muodostivat säännöllisen ruudukon rakennuksen julkisivussa. Muutos julkisivun rakennustaiteellisessa käsittelyssä tulee ilmi rakennuksen luettavuudessa. Uudistuotannon ikkunajaosta on nähtävillä, minkä kokoisia asuntoja rakennuksessa on, ja mihin porraskäytävä tai yhteiset tilat kerrospohjassa sijoittuvat.

Esimerkkikohteen julkisivuratkaisussa on piirteitä molemmista. Toisaalta kattoasuntojen ikkunat sijoittuvat samaan linjaan vanhan julkisivujärjestelmän mukaisesti ja ovat mittasuhteiltaan samaa luokkaa. Mutta toisaalta kattoasuntojen julkisivussa olevasta ikkunajaosta on luettavissa korotuksen sisältävän pieniä asuntoja. Julkisivun luettavuus määrittää myös sitä, kuinka julkisesti asuminen on kaupunkikuvassa esillä.

4. KATTOASUMISEN SOSIAALINEN STATUS – CASE HÄMEENPUISTO 33

Hämeenpuisto 33 kattorakentamiskohteen avulla tutkitaan kattoasumisen muutosta sosiaalisen käyttäytymisen näkökulmasta. Kattorakentaminen on täydennysrakentamisratkaisuna hyvin eksklusiivinen, eikä vastaa nyky muodossaan täysvaltaisesti täydennysrakentamisen tavoitteisiin. Hämeenpuisto 33 on eräänlainen kattoasumisessa tapahtuneen muutoksen ilmentymä, jossa uuden arvoasunnon asukkaat asettuvat vanhojen asukkaiden ylle. Täydennysrakentamisen tavoitteet kattavat kuitenkin laajasti myös kaupungin elävöittämisen ja suurten asuntojen tarpeen ydinkeskustassa. Näihin tavoitteisiin Hämeenpuisto 33 vastaa hyvin. Lopuksi selvitetään eri ihmisryhmien jakautumista eri kerroksissa sosiaalisen asemansa mukaan.

4.1 Etuoikeutettua täydennysrakentamista

Tampereen kaupungin teettämässä *Segregaation ennaltaehkäisyn työkalupakki* -julkaisussa (2018) todetaan, että Suomessa tuloerot kasvoivat huomattavasti 1990-luvulla, mutta kehitys on hidastunut 2010-luvulle tultaessa. Raportissa segregaatio määritellään muun muassa asuinalueiden haitallisena eriytymiskehityksenä tarkoittaen tuloerojen, elämäntapojen, hyvinvoinnin ja sosiaalisten erojen näkymistä eri asuinalueilla. Yhtenä ratkaisuna eriytymisen ehkäisemiseen esitetään täydennysrakentamista ja sosiaalisen sekoittamiseen tähtäävää asuntopolitiikkaa. (Ahvenainen 2018 s. 2, 4) Sosiaalinen segregaatio on lähtökohtaisesti suuri moniulotteinen yhteiskunnallinen ongelma. Sosiaalisen eriytymisen on kuitenkin havaittu heijastuvan rakennettuun ympäristöön ja kattorakentaminen on esimerkki siitä, miten yhteiskunnalliset haasteet näkyvät kaupunkikuvassa.

Tampereen kaupungin *Asunto- ja maapolitiikan linjaukset 2018-2021* -julkaisussa on esitetty kaupungin rakentamisen tavoitteita seuraavan kolmenvuoden ajalle. Raportissa todetaan, että kaupungin odotetaan kasvavan mainitulla aikavälillä 3 000 asukasta vuodessa. Tämä tarkoittaa asuntotarpeen jatkuvaa lisääntymistä ja asuntopolitiikan tavoitteiksi todetaan: ”Tavoitteena on edistää asumisvaihtoehtojen monipuolisuutta, sosiaalisen asuntotuotannon ja erityisryhmien asumisen kehittämistä sekä ehkäistä asuinalueiden negatiivista eriytymiskehitystä. (Tampereen kaupunki 2018)

Hämeenpuisto 33 kohteelle on myönnetty rakennuslupa kattorakentamiseen osana Tampereen täydennysrakentamislinjausta. Pirkanmaan ELY-keskuksen 2019 raportoidussa *Yhdyskuntalautakunnan kokouksessa*, kohteen poikkeuslupa-asiakirjasta käy

ilmi, että yksi hyväksymistä puoltava kanta on ollut kohteen tavoite täydennysrakentamisesta (Pirkanmaan ELY-keskus 2019).

Kattorakentamisessa ja täydennysrakentamisen tavoitteissa on ristiriita. Täydennysrakentamisen yksi päätavoitteista on tarjota uusia asuntoja kasvavaan kysyntään ja toteuttaa sosiaalisesti sekoittunutta asuntopolitiikkaa. 2000-luvulla toteutuneet kattorakentamiskohteet eivät täysin vastaa näihin tavoitteisiin.

Poikkeuksellista Hämeenpuisto 33 -kohteessa onkin asunnon suuri koko. Hämeenpuisto 33 kattorakentamiskohteesta on julkisivusta luettavissa, että kyseessä on yksi asunto. Näin ollen kohde ei vastaa täydennysrakentamisen tavoitteeseen tarjota asuntoja kasvavaan kysyntään. Luvussa kaksi esimerkkinä olleessa Sulkavalan kohteessa uusia asuntoja oli kahdeksan. Arvoasuntoina nämä kattorakentamiskohteet eivät kuitenkaan toteuta tasa-arvoista asuntopolitiikkaa vaan jakavat asukkaita varallisuutensa mukaan.

Tampereella kaupungin kasvu ja lisääntynyt varallisuus näkyvät myös uudisrakentamisen kysynnässä. Yleistynyt korkea rakentaminen osoittaa osaltaan sen muutoksen, että yhä useammalla on varaa maksaa uudisrakentamisessa tuotettuja kalliita neliöhintoja. Kasvava väestö lisää kuitenkin myös vähävaraisten määrää kaupungissa ja sosiaalisen eriytymisen kannalta olisi tärkeää tarkastella kattorakentamista laaja-alaisempana ratkaisuna täydennysrakentamisessa.

4.2 Kattoasunto inspiraation lähteenä

Hämeenpuisto 33 kuvastaa 2000-luvun kattorakentamiskulttuuria. Kohteessa korostuu kattoasumisen tarjoamat erityiset mahdollisuudet tiivistyvässä Tampereen kaupunkirakenteessa. Kuten luvussa 2.4 todettiin, kattoasumiseen liittyvät mielikuvat muuttuivat osana 1980-luvun ideologista muutosta. Hämeenpuisto 33 on esimerkki Tampereelle suunnitella olevasta kohteesta, joka vastaa kaupungin identiteetin vahvistamiseen ja esikaupunkimaiseen asumiseen ydinkeskustassa.

Kattorakentamiskohteen hahmo erottuu vahvasti kaupunkikuvassa. Kuparinen korotus sopeutuu mittakaavallisesti kaupunkikuvaan, mutta on arkkitehtuuriltaan ympäröivästä kattomaailmasta selkeästi poikkeava. Korotuksesta on luettavissa pientalomaisia piirteitä, kuten suuret lasipinnat (kuva 3). Kohde luo selkeästi uuden aikaansa heijastavan kerrostuman kaupunkikuvaan eikä se ole alisteinen ympäristölleen, kuten Sulkavalan talon kattorakentamiskohde.

Kuva 3. Havainnekuva, Asunto Oy Puistohäme. Kuvassa näkyy kattorakentamiskohde, jossa on suunniteltu yksi asunto rakennuksen katolle. Kuparinen korotus on vahva arkkitehtoninen kerrostuma Hämeenpuiston varrella.

Hämeenpuiston kattoasuminen eroaa perinteisestä ullakkoasumisesta. Ullakkoasuntoihin saatiin valoa pienestä neliöikkunasta, eikä asumista voitu ulkoapäin nähdä. Toisaalta ullakkoasumista ja siihen liittyvää vähävaraisuutta ei välttämättä haluttu myöskään korostaa. Tarkastellessa Hämeenpuisto 33 tästä näkökulmasta tilanne on muuttunut. Kattoasunnon aukotuksen suurten lasipintojen johdosta, asukkaiden arki ja elämä ovat ohikulkijoiden tarkasteltavissa Hämeenpuiston varrella.

Pientalon rakentaminen kerrostalon katolle toteuttaa etuoikeutettua täydennysrakentamista mutta samalla se vastaa tavoitteisiin kaupungin elävöittämisestä ja identiteetin vahvistamisesta. Myös isojen asuntojen tarve on keskustassa kasvanut, sillä uudisrakentaminen keskittyy usein pienten asuntojen rakentamiseen. Erityisesti kasvukeskuksissa, kuten Tampere, asuntojen kasvaneeseen kysyntään on vastattu rakentamalla pieniä asuntoja (Karikallio et al. 2019, s. 50). Kohde kertoo osaltaan myös siitä, että kaupungin keskusta nähdään 2020-luvulla myös perhe-elämään soveltuvana.

Tämän kaltaiset hankkeet toimivat esimerkkinä muille taloyhtiöille kattorakentamisen tarjoamista mahdollisuuksista. Kuten todettu, Tampereen tasakattovaltainen rakennuskanta on ainutlaatuinen pohja kattorakentamiselle, joka mahdollistaa erilaisia ratkaisumalleja. Kaupungin identiteetin kannalta yksikin vihreä kattoterassi on merkki koko kaupungin elovoimaisuudesta.

Hämeenpuisto 33 kattorakentaminen edistää myös vanhan rakennuksen remonttien toteuttamista. Taloyhtiön taloudellisen hyödyn lisäksi uudessa laajennusosassa on säilytetty katolla sijainneet yhteistilat kuten sauna ja pesula (Pirkanmaan ELY-keskus 2019). Kattorakentaminen hyödyttää tällä tavoin kaikkia kerrostalon asukkaita.

Hämeenpuisto 33 on esimerkki keskusta-asumisen tavoitteiden laajentumisesta vastaamaan esikaupunkielämää. Kuten todettu, keskusta-asumisessa kaivataan yhä enemmän rauhaa ja esimerkiksi tilaa erilaisille harrastuksille. Kohteen kattoasunto mahdollistaa katutilasta irrallisen yksityisen tilan ja terassin hyvillä näkymillä ydinkeskustassa.

Katutasossa asuminen koetaan keskusta alueella usein myös epämiellyttäväksi. Katuelämä ja melu koetaan häiritsevinä, koska kaupunkielämä on muuttunut yhä nopea-tempoisemmaksi ja ympärivuorokautiseksi. Suurissa kaupungeissa korkealla asuminen parantaa asuntojen valonsaantia ja voi lisätä turvallisuuden tunnetta, joka osaltaan nostaa asuntojen haluttavuutta.

Kohde on siis poikkeuksellinen Tampereen kattomaailmassa ja yhden perheen asuntona se riitelee täydennysrakentamisen tavoitteiden kanssa. Toisaalta kattorakennus vaikuttaa alueeseen elävöittäväksi tekijänä, ja vanhan talon asukkaisiin positiivisella tavalla ja vastaa tältä osin Tampereen asuntopolitiikan linjauksiin ja suurten asuntojen tarpeeseen. Sosiaalisen kestävyuden kannalta täydennysrakentamisen potentiaalia tulisi kuitenkin hyödyntää tasa-arvoisesti.

4.3 Eriarvoiset ihmisryhmät kerroksittain

Kerrostaloissa asuminen on erotellut eri ihmisryhmiä eri kerroksiin jo 1800-luvun keskieuropalaisissa kaupungeissa. Tutkimuksessa kävi ilmi, että tyypillisesti 1800-luvulla vähävaraiset, kuten taiteilijat ja opiskelijat, asuttivat yläkerroksia ja vastaavasti varakkaat asuivat lähellä katutasoa, sillä alakerroksissa asuminen oli kalliimpaa ja osoitti asukkaiden kuuluvan hyväosaiseen väestöön. Kulttuurilliset ja ideologiset muutokset kattoasumisessa ovat johtaneet siihen, että tilanne 2020-luvulla on päinvastainen.

Ullakkoasumisen kulttuuria on 1800-luvulla dokumentoituun taiteeseen. Runoissa, näytelmissä ja maalauksissa kuvaillaan kaupunkilaisboheemien elämää rehellisesti. Tämä on osaltaan sen ansioita, että opiskelijoiden ja vähävaraisten ohella taiteilijat asuttivat ullakkotiloja (Tomminen 1990, s. 12). Esimerkiksi Giacomo Puccinin säveltämä ooppera *La Bohème* on tunnettu kuvaus boheemien ullakkoelämästä, jossa yhdistyvät kattoasukkaiden intohimoinen elämäntapa ja kylmät yöt eristämättömissä ullakkohuoneissa.

Eurooppalaisten taiteilijoiden lisäksi myös suomalaiset taiteilijat hakivat oppia Keski-Euroopan suurista kaupungeista. Teoksessa *Kulttuurisia kohtaamisia, Suomalaiset kuvataiteilijat ja Rooma 1800-luvulla*, suomalaisen kuvanveistäjän isälleen kirjoittamassa kirjeessä kuvataan taiteilijoiden asumista näin: ”Taiteilijoiden kodit ja asumukset sijaitsivat tyypillisesti talon ylemmissä kerroksissa, sillä arvokkain kerros oli yleensä ensimmäinen, piano nobile, jonne oli lyhyt matka kavuta usein vaivalloisia portaita. Yksinelävälle taiteilijalle riitti useimmiten yksi kalustettu huone, jonka yhteydessä ei ollut omaa keittiötä, mutta jonne saattoi hankkia pienen sprikeittimen lämmittävien juomien ja kuuman veden valmistamiseksi, mikäli siellä ei ollut sopivaa kamiinaa.” Kirjeenvaihto on Robert Stigellin kirje H. J. Stigellille 18.8.1872, RSK, KKA. Lähde on viite teoksesta *Alexander Carlssonin kirje sisarilleen 23.5.1872*, Allmänna Brevsamlingen, AFK. (Suvikumpu 2009, s. 147)

Vähävaraisten elämää, 1800-luvun lopun Keski-Euroopan kaupungeissa, on kuvattu myös maalauksissa. Vuonna 2012 Pariisissa Grand Palais’ssa järjestettiin laaja maalaustaiteen näyttely, joka käsitteli boheemielämää Euroopassa 1800-luvulla (Tiessalo 2012). Näyttelyn järjestäminen 2000-luvulla kuvastaa kattoasumistrendin ajankohtaisuutta. Mielenkiinto kattoasumista kohtaan osoittaa myös asumiskulttuurin muutoksen, joka ihanoi romantisoitunutta kuvaa boheemien elämäntavasta.

Kattoasumisen eriarvoisuuden ajankohtaisuus on ollut esillä myös vuoden 2020 koronaviruspandemian aikana. Taudin leviämisen kontrolloimiseksi monissa Euroopan kaupungeissa asetettiin ulkonaliikkumiskieltoja. Aamulehden artikkelissa toimittaja Mia Pajunen (2020) on kuvaillut luokkaerojen näkymistä Roomassa karanteenin aikana. Viranomaistahot valvoivat ihmisten liikkumista julkisillapaikoilla, eikä ulos saanut poistua kuin välttämättömistä syistä. Sen sijaan kattoja asuttavien kaupunkilaisten oli mahdollista nauttia ulkoilmasta yksityisillä terasseillaan. (Pajunen 2020)

Ihmisen luonnollinen tarve kuulua tiettyyn ryhmään on osa syy kerrostuneeseen asumiin sosiaalisen aseman mukaan. Sosiaalisen identiteetin teorian mukaan yhteiskunta rakentuu erilaisista suuremmista ja pienemmistä sosiaalisista ryhmistä (Tajfel 1981: Ahokas mukaan). Henkilöt, joilla on samankaltaiset arvot ja mielenkiinnonkohteet, ajautuvat tavoittelemaan samoja asioita elämässä. 1800-luvulla keskieurooppalainen boheemi kaupunkielämä oli osa taiteilijoiden elämäntavasta, jonka olennaisena osana oli ullakkoasuminen. 2000-luvulla kattoasuminen vetää puoleensa taloudellisesti menestyneitä, arjessa yksilöllisyyttä ja ainutlaatuisuutta arvostavia asukkaita.

5. PÄÄTELMÄT

Kattoasuminen on kokenut viime vuosisadan aikana merkittäviä ideologisia, kaupunkikuvallisia ja sosiaalisia muutoksia. Kattoasumisen ideologiset lähtökohdat ovat muuttuneet vuosisatojen aikana ja 2020-luvulla Tampereella kattorakentamiseen vaikuttavat enemmän asumisen trendit kuin asuntojen tarve. 1800-luvun lopun ullakkoasuminen on pohja Tampereella esiintyvään kattorakentamiseen ilmiönä. Ero Keski-Euroopan suurten kaupunkien asuntopulaan 1800-luvun lopulla on kuitenkin merkittävä, kun puhutaan Tampereen kohonneesta asuntotarpeesta 2020-luvulla.

Kattoasumisessa on kaupunkikuvallisesti erilaisia lähestymismalleja, jotka muovaavat kattoasumisen näkymistä osana kaupungin kattomaailmaa. Kattoasumista voidaan korostaa tai se voidaan toteuttaa alisteisena ympäristölleen. Toisaalta kattoasuminen voidaan ratkaista tietyissä kohteissa perinteistä ullakkoasumista muistuttavalla tavalla. Tällöin muutokset tehdään vain vesikaton sisällä ja aukotukset sisäpihan puolella, jolloin asuminen ei näy katukuvassa.

Kaupunkikuvallisesti Sulkavalan talon kohteessa sijainti ja ympäristön arvot määrittivät kattorakentamisen rakennustaiteellisia ratkaisuja paljon, ja korotus toteutettiin vanhaa arkkitehtuuria mukaillen. Kattorakentamisen toteuttaminen ympäristölleen alisteiseksi ja naapuritaloihin sopeutuvalla tavalla on kohteessa toteutettu onnistuneesti. Hämeenpuisto 33 kohteessa puolestaan toteutus on parasiittimainen ja kohde muodostaa selkeästi uuden kerrostuman alueen kattomaisemaan. Kohde vahvistaa alueen ja osaltaan koko keskusta-alueen identiteettiä vahvalla ulkomuodollaan.

Kaupunkikuvallisesti kattoasumisen muuttunut luonne sisältää myös riskejä. Kattoasumisen näkymistä ei haluttu 1800-luvulla korostaa, toisin kuin 2000-luvulla, jolloin kattoasunnot ovat kiinteä osa kaupunkikuvaa. On mahdollista, että Tampereen kattojen ylle muodostuu elitistinen kerrostuma, joka on ajan sosiaalisen eriarvoisuuden ilmentymä.

Kattoasumisen toteutuneissa kohteissa on toistaiseksi esillä ristiriita kestävän asuntopoliittikan ja täydennysrakentamisen tavoitteiden kanssa. Eksklusiiviset asunnot eivät vastaa valtaväestön asuntotarpeeseen. Kattorakentaminen tulisikin nähdä ja toteuttaa yhä vahvemmin osana keskustan tasa-arvoista täydennysrakentamista.

Mielenkiintoista kattoasumisen sosiaalisessa käyttäytymisessä on myös se, että kattoja on alusta asti asuttanut tietynlainen ihmisryhmä. Ullakkoasuminen 1800-luvun lopun Keski-Euroopan suurkaupungeissa oli tärkeä osa taiteilijan elämää. Ajan kuluessa mielikuvat rappioisesta ja boheemista elämästä kylmässä pimeässä ullakkohuoneessa ovat

kuitenkin romantisoituneet. 1980-luvun ideologisen murroksen jälkeen kattoasuminen onkin ollut hyväosaisten suosiossa. Ihmisen perustarve kuulua johonkin ryhmään selittää osaltaan kattoasumisen vaihtelevaa suosiota asumisen trendeissä.

Oikein ajoitettu markkinointi onnistui osaltaan lisäämään kattoasumisen haluttavuutta. Pienet ikkunat ja erikoisen muotoiset tilat toivat yllättäen asunnolle lisäarvoa. Ullakkoasumista koskevat artikkelit ja mainokset sisältävätkin usein ilmauksia kuten ”uniikki”, ”yksilöllinen” ja ”ylellinen”. Kaupunkiasumisessa arvostetaan entistä enemmän myös näkymiä, rauhaa ja tilojen moninaisuutta, ja jopa esikaupunkimaista elämää.

Pirkankatu 16:n ja Hämeenpuisto 33:n esimerkeistä voidaan huomata, että vaikka uusien kattoasuntojen kysyntä ei vastaa yhtä vahvasti asuntopulaan, vaan kulttuurilliseen ja elämäntapaa koskeviin muutoksiin, niillä on kaupungin identiteetille positiivinen vaikutus. Kaupungin vetovoimaisuuden kannalta mielenkiintoinen kaupunkiympäristö ja kattomaailma ovat tärkeitä. Tampereella on tasakorkuisen rakennuskannan ansiosta mahdollisuus vahvistaa kaupungin identiteettiä kaupunkikuvallisesti voimakaspiirteisellä kattorakentamisella. Verrattain hitaan kaupungistumisen myötä hyviä esimerkkejä toteutuneista kattorakentamiskohteista on maailmalla paljon.

Loppupäätelmänä voidaan todeta, että kattoasunnot ovat käyneet läpi ideologisen muutoksen. Kattoasuntoja arvostavat nykyisin vähävaraisten sijaan hyvätuloiset yhteiskuntaluokat. Jatkotutkimuksen aiheena voisi olla, miten kattorakentaminen saataisiin monipuolistettua, jotta arvoasuntojen rinnalla olisi mahdollista tuottaa kohtuuhintaisia ja monipuolisia asuntotyypppejä. Tulevaisuudessa odotan Tampereella näkyvän yhä enemmän Suomessa toistaiseksi ainutlaatuisia kattorakentamiskohteita, kuten yleisiä viljelypaloja tai koirapuistoja, jotta jokainen kaupunkilainen voisi tasapuolisesti hyöttyä kattorakentamisesta.

LÄHTEET

A-Insinöörit Suunnittelu Oy. 2012. *Tampereen keskustan rakennettu kulttuuriympäristö*. Tampere: Tampereen kaupunki. Saatavissa (viitattu 11.3.2020): https://www.tampere.fi/liitteet/r/6LdTsBNBI/Rakennettu_kulttuuriymparisto2012_raportti.pdf

Ahokas, M. *Henri Tajfel (1981): Human groups and social categories*. Helsinki: Avoin yliopisto. Saatavissa (viitattu 20.4.2020): <https://www.avoin.helsinki.fi/oppimateriaalit/so-siaalipsykologia/tajfel.htm>

Ahvenainen, T. 2018. *Segregation ennaltaehkäisyn työkalupakki*. Tampere: Tampereen kaupunki. Saatavissa (viitattu: 24.3.2020): https://www.tampere.fi/tiedot/s/Uy4jwdxIB/Segregation_ennaltaehkaisyn_tyokalupakki.pdf

Aki Hyrkkönen Oy. 2020. *Asunto-Oy Heinäpuisto, Rakennustapaselostus*. Saatavissa (viitattu 20.3.2020): <https://www.ah-oy.fi/myynnissa-heinapuisto.html>

Arkkitehtistudio M&Y. 2013. *Ullakkorakentamisselvitys Tampereen keskusta-alueella*. Tampere: Tampereen kaupunki. Saatavissa (viitattu 11.3.2020): https://www.tampere.fi/liitteet/k/6JlbRMLVkJ/KeskustanUllakkorakentamisselvitys_Raportti_180913netti.pdf

Jaakola, J. 1998. Teoksessa: M. Leskinen, toim. 1998. *Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998*. Tampere: Tampereen kaupungin kaavoitusyksikkö, kartat kaupunkimittausyksikkö. ss. 10–19.

Karikallio, H. et al. 2019. *Pienten asuntojen osuus asuntotuotannossa ja vaikutukset asuinalueiden eriytymiseen*. Helsinki: PTT Pellervon taloustutkimus. Saatavissa (viitattu: 21.4.2020): <https://www.ptt.fi/media/pttrap262.pdf>

Lyyra-Seppänen, A. 2016. *Pyynikintorin ympäristön rakennetun kulttuuriympäristön inventointi*. Tampere: Pirkanmaan maakuntamuseo. Saatavissa (viitattu 20.3.2020): <http://siiri.tampere.fi/displayObject.do?uri=http://www.profum.com/archive/ArchivedObject-65582CA3-A53D-48EC-8BAB-9834B7EFCA03&orderby=&ascending=true&type-ToSort=rakennetunymparistonkohde&startFrom=10#collapse-7>

Neuvonen, P. (toim.) 2006. *Kerrostalot 1880-2000*. Tampere: Rakennustieto Oy.

Pajunen, M. 2020. *Luokkaero näkyy karanteenissa*. Aamulehti, 19.4.2020, 139. vuosikerta.

Pirkanmaan ELY-keskus. 2019. *Yhdyskuntalautakunta, kokous 25.6.2019. § 195 Poikkeamislupahakemus tontille Hämeenpuisto 33, Nalkala (III), asuinkeuhkoston korottaminen - Asunto Oy Puistohäme*. Tampere: Pirkanmaan maakuntamuseo. Saatavissa (viitattu 23.3.2020): [http://tampere.cloudnc.fi/fi-FI/Toimielimet/Yhdyskuntalautakunta/Kokous_2562019/Poikkeamislupahakemus_tontille_Hameenpuu\(99326\)](http://tampere.cloudnc.fi/fi-FI/Toimielimet/Yhdyskuntalautakunta/Kokous_2562019/Poikkeamislupahakemus_tontille_Hameenpuu(99326))

Pirkanmaan maakuntamuseo. 2018. *Maakuntamuseon lausunto 267 / 2018 Tampere, Pirkankatu 16, rakennuslupahakemus asuinkeuhkoston laajentamiselle, 15.06.2018*. Tampere: Tampereen kaupunki. Saatavissa (viitattu 20.3.2020): <http://siiri.tampere.fi/displayObject.do?uri=http://www.profum.com/archive/ArchivedObject-2012BC79-72B4-DA3F-E4C0-52D64C58FA70>

Pirkanmaan maakuntamuseo. 2019. *Maakuntamuseon lausunto 137 / 2019, Tampere, As Oy Puisto-Häme, Hämeenpuisto 33, rakennuslupahakemus asuin- ja liikerakennuksen laajentamiselle*. Lausunto pvm 18.3.2020. Tampere: Tampereen kaupunki. Saatavissa (viitattu 23.3.2020): <http://siiri.tampere.fi/displayObject.do?uri=http://www.profiium.com/archive/ArchivedObject-D7F4996C-D0A1-7A27-83C1-1E0B877CF113>

Pirkanmaan maakuntamuseo. 2020. *Pirkankatu 16, pihakansirakennus*. Tampere: Tampereen kaupunki. Saatavissa (viitattu 20.3.2020): <http://siiri.tampere.fi/displayObject.do?uri=http://www.profiium.com/archive/ArchivedObject-9E900002-0161-BCC9-B904-59A840B6C760>

Suvikumpu, L. 2009. *Kulttuurisia kohtaamisia, Suomalaiset kuvataiteilijat Rooma 1800-luvulla*. Tampere: <http://ethesis.helsinki.fi/> Saatavissa (viitattu 24.3.2020): <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19388/kulttuur.pdf?sequence=1>

Tampereen kaupunki. 2018. *Asunto- ja maapolitiikan linjaukset 2018-2019*. Tampere: Tampereen kaupunki. Saatavissa (viitattu 23.3.2020): https://www.tampere.fi/tiedostot/a/scUle9NWI/Asunto_ja_maapolitiikan_linjaukset_2018_2021.pdf

Tiessalo, R. 2012. *Boheemielämä saapui Grand Palais'hin*. Yle uutiset: Kulttuuri 28.9.2012. Saatavissa (viitattu 24.3.2020): <https://yle.fi/uutiset/3-6314814>

Tomminen, H. 1990. *Ullakkotilat*. Helsinki: Rakennustieto Oy.

Kuvalähteet

Kuva 1: Munukka E. 21.4.2020. *Amurin kaupunkirakenne*. Valokuva.

Kuva 2: Munukka E. 21.4.2020. *Pirkankatu 16, Sulkavalan talo*. Valokuva.

Kuva 3: Kanteen J. Kuva 3. *Havainnekuva, Asunto Oy Puistohäme*. Honkatalot. Saatavissa (viitattu 19.4.2020): <https://www.aamulehti.fi/a/49d7ce4c-3703-448c-994f-0953be7732b3>